

LINKÖPINGS UNIVERSITET
Institutionen för tema
Kultur och Naturmiljötolkning 60 p

SVERIGES ALLMÄNNA STRAFFRÄTTSUTVECKLING
UNDER 1800-TALET
OCH
BROTTLIGHETEN UNDER VINTERTINGET 1841 OCH
ÅR 1870 I LYSINGS HÄRAD, ÖSTERGÖTLAND

THE GENERAL DEVELOPMENT OF SWEDISH PENAL
LAW DURING THE 19TH CENTURY
AND
THE CRIMES DURING THE WINTER QUARTER
SESSION 1841 AND THE YEAR 1870 IN LYSINGS
HÄRAD, ÖSTERGÖTLAND

Monika Olsson
C-uppsats
Handledare Claes Westling
1998

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	Inledning	1
1.1	Introduktion	1
1.2	Syfte och frågeställningar	1
1.3	Metod, begränsningar och källor	2
1.4	Forskningsläget	4
2	Sveriges rättsliga utveckling	5
2.1	Filosofiska influenser och ideologiska strömningar i svenskt rättstänkande under 1800-talet	5
2.2	Straffrätten under 1800-talet	8
2.3	Sammanfattning	13
3	Vintertinget i Lysings härad 1841	16
3.1	De dömda männen 1841	16
3.2	De dömda männens titlar 1841	17
3.3	De dömda kvinnorna 1841	18
3.4	De dömda kvinnornas titlar 1841	19
3.5	Fängelsedomar 1841	20
4	Lysings härad 1870	21
4.1	De dömda männen 1870	21
4.2	De dömda männens titlar 1870	22
4.3	De dömda kvinnorna 1870	23
4.4	De dömda kvinnornas titlar 1870	24
4.5	Fängelsedomar 1870	25
5	Avslutning	26
6	Källförteckning	29
7	Bilaga	

1 INLEDNING

1.1 INTRODUKTION

Runt omkring oss ser vi tidningarnas löpsedlar där man ofta rubricerar "mord" i stora bokstäver. Jag tycker mig se en ökning av detta under sämre ekonomiska tider. Jag vill se hur brottsligheten förändrades under 1800-talet. Detta med tanke på det laga skiftet, ökande backstugubefolkning under senare delen av 1800-talet och andra stora samhällsförändringar som ägde rum. Det var efter att ha läst Kalle Bäcks bok "Början till slutet" som idén till att undersöka brottsligheten i Lysings härad kom till.

Lagar ändras i och med att samhället förändras, gamla lagar försvinner och nya kommer till. Nya tankar och influenser strömmar genom samhället och förändrar synen på brott och straff. Många lagförslag kommer till i och med att samhället förändras på många sätt. De förkastas, tas upp igen och åter förkastas. Samma sak händer med människorna i lagkommittéerna. De är med ett tag, byts ut och kommer ibland tillbaks igen.

1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Mitt syfte är att undersöka brottsligheten som den såg ut i Lysings härad i Östergötland för att se om den stämmer med den allmänna rättsutvecklingen. Detta som en följd av att ha läst Kalle Bäcks bok om det laga skiftet och torparnas tillbakagång. Denna forskning kan dessutom ingå som en del i projektet "Holaveden". Jag har huvudsakligen forskat i domböcker från 1841 och 1870. Vad jag ville med mina studier var att se om brottsligheten förändrats och vilka grupper i samhället det är som förekommer i domböckerna. Det jag intresserar mig för är att ta reda på om det är de lägre socialgrupperna som förekommer oftast eller om det är andra grupper som finns i samma utsträckning. Om det förelåg någon skillnad mellan män och kvinnor härvidlag Jag jämför alltså med den allmänna rättsutvecklingen i Sverige, såsom den ser ut från 1800-talets början till den nya lagen 1864 träder i kraft och undersöker vilka filosofiska strömningar och ideologier, som ligger till grund för nya tankemönster inom den svenska rättsutvecklingen.

De frågor som jag försökt besvara i min forskning är:

- 1) Hur förändras tankemönstren i det svenska rättstänkandet beträffande:
  - a) Vilka filosofer är ledande för influenserna inom svenskt rättstänkande?
  - b) Hur förändras lagarna inom straffrätten?
- 2) Förändras brottsligheten om man jämför 1841 och 1870?
- 3) Vilka befolkningsgrupper förekommer i domböckerna under 1841 respektive 1870?
  - a) Begår kvinnor brott i samma utsträckning som män?
  - b) Vilka titlar förekommer bland de åtalade männen respektive kvinnorna?

1.3 METOD, BEGRÄNSNINGAR OCH KÄLLOR

De otryckta källorna är mycket svårlästa. Jag valde först att försöka forska i 1830 och 1870 års domböcker över Lysings härad i Östergötland men upptäckte efter en dag att jag inte skulle kunna tyda skriften hur mycket jag än försökte. Jag var tvungen att hitta någon bok jag möjligtvis skulle kunna läsa och letade på Landsarkivet i Vadstena tills jag fann 1841 års dombok över vintertinget i Lysings härad. Denna trodde jag mig kunna tyda. Hade jag haft mer tid till mitt förfogande hade jag möjligtvis kunna ha klarat av att gå igenom de två återstående tingen för 1841, men jag var nu tvungen att begränsa mig till vintertinget.

Att läsa 1870 års dombok var inte lika svårt som den från 1841 och jag kunde utöka mitt arbete till att läsa hela årets domar istället för att begränsa mig till ett ting. De domböcker jag har gått igenom har bestått av ungefär 1300 sidor handskrivet material vardera.

Att sedan försöka beställa dessa domböcker till biblioteket i universitetets D-hus har också varit något som inte har fungerat som det skulle. På grund av ombyggnad och flytt av personalrum har inte vaktmästaren tagit emot någon post och detta har gjort att mitt arbete blivit lidande under flera veckor. Att sedan datorerna inte heller fungerat på grund av samma orsaker har detta begränsat den empiriska delen av uppsatsen.

Jag har begränsat arbetet med domböckerna genom att bara ta med brott man blivit dömd för. Domböckerna består därutöver av bland annat testamenten, bouppteckningar, köp och försäljningar av gårdar. Dessutom måste man komma ihåg att det inte är alla brott som får en rättslig efterverkan. Det finns alltid ett mörkertal av ej uppdagade brott. Dessa står inte att finna här. Jag har heller inte tagit upp de domar där man blivit frikänd från eller de som man bordlagt eller där parterna har förlikats.

Jag har även gått igenom husförhörslängderna för församlingarna inom Lysings härad, det vill säga Rök, Heda, Stora Åby, Svanshals, Harstads och Odeshögs socknar för att försöka finna fler titlar på personer där inga sådana förekom i domböckerna.

I kapitel tre och fyra har jag ställt upp allt i diagram för att lättare åskådliggöra min forskning. Jag har även använt mig av annan litteratur för att få någon bakgrund av filosofiska strömningar som påverkat rättstänkandet, lagförändringar och förslag till sådana.

De böcker jag använt mig mest utav är Göran Ingers böcker "Institutet <insättande på bekännelse> i svensk processrättshistoria" och "Svensk rättshistoria." Böckerna handlar om rättsutveckling, lagförändringar och lagförslag, tankegångar och ideologier i rättstänkandet och om "bekännelsefångar." Att jag använt mig av hans böcker är för att han är seriös forskare inom rättshistoria och att dessa böcker haft en stor relevans för min

uppsats.¹ Jag har även använt mig av Erik Anners bok "Den europeiska rättsutvecklingen" där han tar upp influenser, tankemönster, ideologier och lagförändringar i hela Europa. Denna bok är mer översiktlig.

Gerhard Hafström har skrivit "De svenska rättskällornas historia." Där kan man läsa om lagförslag och lagförändringar. I Ivar Strahls bok "Den svenska kriminalpolitiken" tar han upp de lagförändringar som gjorts och även tankegångar som förändrar svenskt rättstänkande. "För Gud, staten och folket" har skrivits ut av Jan Sundin och där får man följa rättsutvecklingen från 1600 till 1840. Marja Taussi Sjöberg har forskat i brottsligheten i Västernorrland under 1800-talet och sammanställt detta i sin bok "Dufvans fångar."

---

¹ En bekännelsefånge är en person som betraktas som brottsling fastän denne inte ännu blivit fälld för det brott personen är misstänkt för.

1.4 FORSKNINGSLÄGET

Den allmänna forskningen verkar inte ha intresserat sig nämnvärt för den brottsliga utvecklingen under 1800-talet, utan det verkar som 16- och 1700-talen är det som intresserar forskarna mest. Det kan också bero på att jag inte kunnat hitta så mycket material som överensstämmer med det jag vill reda ut i min uppsats. Men min forskning är viktig för att få en inblick i samhället under 1800-talet eftersom brott med all säkerhet har begåtts.

Det man har forskat i är hur lagar förändrats och om grov brottslighet. Det forskarna inte har inriktat sig på är de "små" människorna. Tyngden i andras forskning verkar ligga på sexton- och sjuttonhundratalet. Den forskning som berör artonhundratalet berör inte vardagsbrottsligheten, utan de grova brotten i samhället. På grund av detta har jag inte funnit mer litteratur som varit adekvat för mitt intresseområde.

Göran Inger har till exempel forskat i "bekännelsefångar" som blivit insatta i fängelse under mycket lång tid för att bekänna bland annat mord de har misstänkts för. Jan Sundin skriver mycket om grova brott fram till 1840.

I min forskning vill jag alltså försöka tillföra en del av landsbygdens brottslighet under 1800-talet.

Litteraturen har jag sökt i Libris och litteraturlistorna i de böcker som varit relevanta för min undersökning. En av dessa har varit Jan Sundins bok "För Gud, staten och folket."

2 SVERIGES RÄTTSLIGA UTVECKLING

2.1 FILOSOFISKA INFLUENSER OCH IDEOLOGISKA STRÖMNINGAR I SVENSKT RÄTTSTÄNKANDE UNDER 1800-TALET

Inom det svenska rättstänkandet utvecklas olika filosofier som kom att påverka hur lagen kom att förändras.

I början av 1800-talet hade de franska upplysningsmännen Montesquieu, Voltaire och Rousseau inflytande i Sverige. De opponerade sig under 1700-talet mot de stränga straffen och krävde att straff skulle stå i rimlig proportion till brotten och att straffrättsskipningen skulle vara bunden av lag. Man motiverade detta med tanke på människornas frihet, säkerhet och rätt men också av att en konsekvent straffrättsskipning skulle vara ett mer effektivt sätt att förebygga brott än med grymhet och godtycklighet. Det sunda förnuftet ska råda.²

Jeremy Bentham hade samma idéer som upplysningsfilosoferna och framhöll brottsprevention som straffrättsskipningens ändamål.³ Enligt honom måste straffrätten grundas på erfarenheter istället på principer, eftersom det är endast den som kan visa hur högt straff som ska utmätas för att uppfylla nyttoprincipen och för att med minsta skadliga verkan för brottslingen uppnå största möjliga nytta i form av skydd mot förbrytelser genom avskräckning och bättring.⁴

Den tysk filosofen Immanuel Kant förespråkade vedergällningsläran, där han menade att om någon begick ett brott så rubbade man världsordningens balans och då måste denne brottsling straffas för att balansen skulle återställas.⁵ Statliga straff är tillåtna och detta beror på att gärningsmannen har begått ett brott. Om det är rätt att staten bestraffar brottet följer enligt Kant att staten även är pliktig att straffa när brott begåtts och att straffet bör bero av brottet.⁶

Dessa filosofier kommer tillbaks hos Kants landsman Friedrich Hegel, men är något modifierade och förs vidare till den klassiska straffrättsskolan.⁷

I denna skola skulle man uppnå största möjliga mått av rättvisa och med det menades att lika fall skulle behandlas lika, ekvivalensprincipen, att straffet skulle stå i rättvis proportion till det begångna brottet, proportionalitetsprincipen, och skuldprincipen, som innebar ett krav på att gärningsmannen kunde

² Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s 25

Nationalencyklopedin, nittonde bandet, "upplysningsfilosofer"

³ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s 25-26

⁴ Höffe, Otfried, *De stora filosoferna*, s 320

⁵ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s 225

⁶ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s 26

Höffe, Otfried, *De stora filosoferna*, s 215

⁷ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 225

betraktas som ansvarig för sina handlingar. Det rättvisa straffet är oundgängligt för att behålla den allmänna laglydnaden.⁸ Brott skall där följas av straff och vad som är brott ska vara angivet noggrant i lagen och där ska det även stå vilket straffet skall vara för varje brott. Straffet ska stå i proportion till brottets svårighet och det måste vara rättvist. Därför skall en straffskala finnas där domstolen utmäter straffet ifrån hur svårt brottet var. Brottlingar som på grund av sin ungdom eller otillräknelighet ska lämnas ostraffade för att det inte är rättvist att straffa dem.⁹ Ekvivalensprincipen innebar alltså att lika behandlas lika, proportionalitetsprincipen att straff skulle stå i proportion till brottet och skuldprincipen att gärningsmannen skulle anses vara ansvarig för sina gärningar.¹⁰

Det fanns även relativa straffteorier, där straffet är ett medel för att bekämpa och förhindra brottsligheten. Dessa betecknas som preventionsteorier och delas upp i allmänpreventiva, där det gäller att avhålla medborgarna i gemen och inte bara den brottslige själv från lagstridiga handlingar, och den individuälpreventiva, där straffrättens främsta uppgift är att avhålla den brottslige personen att begå nya brott.¹¹

Liberalismen byggde på upplysningens idéer och då speciellt på frihetsprincipen och något mindre på principerna om jämlikhet och broderskap. Dessa idéer bygger också på franska revolutionens idéer. Man var för individens frihet på alla områden. Den enskilde individen och den individuella friheten stod i centrum.¹²

Det klassiska rättssystemet står alltså i samklang med liberalismen, där man borde vara fri inför en rättslig reglering, som gav honom bestämda rättigheter och skyldigheter. Ingen borde därför straffas om man inte begått en handling som är i lag straffbar. Den som straffades hade sig själv att skylla ansågs det, för han eller hon hade då valt att begå en handling som förtjänade detta straff. Därför var det rättvist att personen drabbades av detta. Att straffet skulle vara proportionellt mot brottet ledde jämte humanitetssträvanden till en stor förändring av själva straffsystemet. Kroppsstraff, som till exempel spöstraff, utställande vid skampålen och förvisning avlöstes av böter och frihetsstraffen fick allvarigare påföljder. Bara för de grövsta straffen behölls dödsstraffet. På varje brott följde en mängd av straff som ansågs motsvara kvantiteten av brottslighet och denna var fullt motsvarande brottsligheten.¹³

Den historiska skolan var en ideologisk skola som kom till efter Napoleon-tiden. Den byggde på konservatism och nationalism och betonade en kontinuerlig utveckling av samhället utan tvära avbrott. Det finns inga gemensamma rättsregler för alla tider och människor. Varje folk utvecklar sin egen rättsordning och denna är liksom språket ett uttryck för folksjälen. För att förstå ett lands rättsordning är det därför nödvändigt att följa dess utveckling

---

⁸ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 226

⁹ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 26

¹⁰ Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia*, s. 152

¹¹ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 226

¹² Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 164-165

¹³ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 27

genom historiska undersökningar.¹⁴ Rättsutvecklingen bör alltså inte påskyndas genom att man skapar lagreformer utan man tar hänsyn till de givna historiska betingelserna. Detta påverkade de konservativa som ställde sig emot den libererala lagreformens genomförande och som förespråkade tradition och bestående samhällsordning.¹⁵

I början av 1800-talet uppträdde väckelsepredikanter som kämpade mot den utbredda alkoholismen. De ville också föra ut en djupare fromhet än den som redan predikades i kyrkorna och i mitten av 1800-talet kommer dessutom frikyrkor till. Under 1860- och 1870-talen började en kvinnorörelse växa fram. Dessa grupper kommer också att påverka den allmänna rättsutvecklingen under 1800-talets Sverige.¹⁶

---

¹⁴ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 165

¹⁵ Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, s. 213

¹⁶ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 166

Granström, C., Andersson, G., Jansson, K., Oja, J. *Kvinnorna och rätten*, s. 100

2.2 STRAFFRÄTTEN UNDER 1800-TALET

Man diskuterade livligt frihetsstraffens utformning under slutet av 1700-talet till mitten av 1800-talet. Fängelserna var smutsiga, ohälsosamma och överbefolkade. Fångarna förvarades i stora rum eller i salar och man blandade gamla med unga och fängelserna var rena skolan för att lära sig brott.¹⁷ 1798 utfärdades ett kungligt brev med detaljerade bestämmelser om fångvården, bland annat om hur fängelserna borde vara inrättade för att vara så hälsosamma som möjligt. Men ingenting gjordes för att det inte fanns resurser till detta.¹⁸

Strafflagen, Missgärningsbalken, från 1734 utgår ifrån dödsstraff och kroppsstraff. Det fanns också olika skamstraff och böter. Dödsstraffet fanns för 68 olika brott såsom bland annat för mord, upprepad stöld, stöld i kyrka och hädelse.¹⁹

Vanliga fängelsestraff dömdes man i första hand till från och med 1800-talet, men fästningsarbete som straff för hårdare brott fanns kvar till 1864. Kvinnor och ålderdomssvaga män kunde dömas till arbete på spinnhus.²⁰ Det allmänna frihetsstraffet var från början av 1800-talet ett normalstraff som man dömdes till i år, månader, veckor eller dagar.²¹ Brottslingen borde arbeta med det han tidigare gjort för att bidra till kostnaden för att han satt i fängelse. Dessutom skulle äldre och yngre skiljas åt. Man ville också klassificera brottslingarna.²² Fram till 1864 skulle det förutom straffet medfölja förlust av medborgerligt förtroende på viss tid men ibland kunde det vara på livstid.²³ Detta innebar bland annat att man inte dög som vittne. Utan ära var man ingenting.²⁴

Man börjar under århundradet experimentera med olika fängelsesystem och det man diskuterade var Auburnsystemet och Philadelphiasystemet som kom från Amerika. Man ville reformera straffrätten.

Philadelphiasystemet innebar att gärningsmannen var isolerad i en cell utan kontakt med andra. Han skulle inte heller få arbeta och genom detta skulle han drivas till självrannsakan och ånger och på detta sätt nå en bättring. Det han fick läsa var bibeln och "uppbyggelseskrifter". När bättringen var nådd skulle han friges. Fängelset var alltså ett medel till bättring och fångarna ansågs vara syndare som skulle göra bot för sina synder. Detta modifierades och man fick både arbeta och få besök.²⁵

I Auburnsystemet skulle fångarna hållas strängt isolerade från varandra under natten. Dagtid skulle tvingas arbeta under absolut tystnad i större

¹⁷ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 239

¹⁸ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 244

¹⁹ Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 79-80

Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 20

²⁰ Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 195

²¹ Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia*, s. 153

²² Inger, Göran, *Institutet om insättande på bekännelse i svensk processrättshistoria*, s. 55

²³ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 30

²⁴ Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 63

²⁵ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 240

Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 109

Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia*, s. 158

arbets-salar.²⁶ Arbetet i dessa cellfångelser skulle vara enformiga och tråkiga så brottslingarna skulle begrunda det som var väsentligt för dem, nämligen brottet och straffet.²⁷ Man mjukar också upp dessa isoleringsregler och uppförde man sig bra flyttades man upp till olika höga klasser där man fick mer privilegier.²⁸

Kronprins Oscar, senare Oscar I, rekommenderade Philadelphiasystemet för de fångar som dömts till ett begränsat frihetsstraff, där det finns hopp om bättring och att individen skulle kunna återgå till ett normalt samhällsliv efter straffet. Oscar rekommenderade däremot Auburnsystemet för de fångar som man inte trodde skulle kunna återanpassas och för de fångar som hade så långa straff att avtjäna att de inte "utan våda för hälsan" kunde hålla instängda i ensamceller. Anhängarna av Philadelphiasystemet vinner och man beviljar ett mycket högre belopp för att kunna bygga cellfångelser än man begärt.²⁹

Man ansåg att brottslighet orsakades av det onda i människan och genom isoleringen skulle man beveka det onda sinnet. Efter en tid kunde fången bli påverkbar av fängelseprästens maningar och upprepade hot om osalighet. Prästen skulle hjälpa fången att förstå det brottsliga beteendet och efter det kunde bättring ske. Då skulle han väcka fången till medvetande om sin synd och till ånger.³⁰

Under cirka trettio till fyrtio år byggde man om länsfångelserna till cellfångelser enligt Philadelphiasystemet.³¹ Syftet med dessa var att göra förhållandena drägligare och också att förbättra fångarna så att de inte återföll till att göra brott efter de avtjänat sitt straff. Det var helt enkelt ett sätt för att minska kriminaliteten.³² På sikt skulle cellfångelserna göra den sociala kontrollen effektivare och billigare, men man förespråkar också de humanitära aspekterna. Till en början blev dessa dock främst en förvaringsanstalt i brist på annat.³³

1815 lade man fram ett förslag om domstolarnas förändring organisatoriskt.³⁴ Man ville bland annat ha tätare sammanträden av häradsrätterna och att man skulle dela upp de två hovrätterna i flera överrätter fördelade över landet. 1849 inrättade man efter hand nya hovrätter.³⁵

Det fanns en del lagtekniska i förslaget från 1832. Dels en allmän del där frågor som var gemensamma för de olika brotten behandlades och dels läran om försök och medverkan och om strafffrihetsgrunder. Man ville här införa latitudsystemet som innebar straffskalor med minimi-och maximistraff och

²⁶ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 240

²⁷ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 28

²⁸ Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia*, s. 159

²⁹ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 245

Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 29

³⁰ Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 132 och s. 135

³¹ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 246

Inger, Göran, *Institutet - insättande på bekänelse - i svensk processrättshistoria*, s. 94

³² Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 143

³³ Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 455

³⁴ Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, s. 209

³⁵ Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia*, s. 213

också legalitetsprincipen.³⁶ Denna princip, som har sitt upphov i upplysningens idéer, ville man också lagfästa. Denna säger: "inget brott utan lag och inget straff utan lag".

1832 lade man fram "Förslag till Allmän Criminallag." Förslaget innehöll en straffbalk och en rättegångsbalk i brottmål.³⁷ Detta förslag påbörjades redan 1811 av "Den stora lagkommittén".³⁸

Enligt reformförslaget vill man avskaffa spöstraff, landsförvisning, ärelöshet, konfiskation och schavottering som straff.³⁹ Man ville avskaffa kroppsstraffet, skamstraffet och landsförvisningen och dessutom inskränka dödsstraffet och istället låta fången plikta frihetsstraff enligt Auburnsystemet för att avskräcka från brott. Man ville också med straffet förbättra fången. Det man också föreslog var att man vid de olika brotten angav ett minimi- och maximistraffsats domaren kunde gradera brottet mellan. Legalitetsprincipen ville man lagfästa. Kroppsstraffen bör undvikas på grund av att det finns för många brister i lagen. Fängelsestraffet är mycket bättre eftersom det går att variera vid olika brott.⁴⁰

1849 föreslår man att kroppsstraffen ska ersättas med frihetsstraff.⁴¹ Man anser att kropps- och skamstraff är förlegat och att de inte är humana. Men eftersom böter, om man inte kunde betala dessa, förvandlades till fängelse har fängelsestraffet en mycket central roll i rättsväsendet.⁴²

Inga av dessa förslag gick igenom 1832 men det resulterar hur som helst i att en ny lagkommitté tillsätts 1841. På grund av de konservativas opposition kommer inte heller denna gång lagförslagen gå igenom.

1851 upphörde den Gamla Lagberedningen, som hade tillsatts 1841 men några lagreformer genomfördes och man avskaffade spöstraffet, risstraffet och kyrkoplikten, som skamstraff 1855.⁴³ Bevisningskraft av vittnesmål ska också enligt lagkommittén mätas genom prövning av trovärdighet och utav fullständighet i vad de skulle intyga. Detta har inte förekommit förut.⁴⁴

Kyrkoplikten var en offentlig ceremoni under högmässa för de som bland annat hade begått stölder.⁴⁵ Istället för kroppsstraffen använde man sig av fängelse med vatten och bröd. Det avskaffades inte förrän 1884.⁴⁶ Man skulle heller inte döma någon till döden om det inte finns någon fullständig bevisning eftersom fel människa kan bli avrättad.⁴⁷

³⁶ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 177

³⁷ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 241

³⁸ Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia*, s. 212

³⁹ Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, s. 210

⁴⁰ Inger, Göran, *Institutet - insättande på bekännelse i svensk processrättshistoria*, s. 54

⁴¹ Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, s. 209

⁴² Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 109-110

⁴³ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 242

⁴⁴ Inger, Göran, *Institutet - insättande på bekännelse i svensk processrättshistoria*, s. 64

⁴⁵ Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 194-195

⁴⁶ Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 194

⁴⁷ Inger, Göran, *Institutet - insättande på bekännelse i svensk processrättshistoria*, s. 66

Lagberedningen efterträds av justitiedepartementet eller av mindre och särskilda kommittéer.⁴⁸

1857 hade man nått så långt med ombyggandet av fängelserna att man utfärdade en förordning om straffarbetets och fängelsestraffets verkställande. Det innebar att de som hade dömts till fängelse eller straffarbete i högst två år skulle avtjäna hela straffet i cellen. Straffarbetsfångarna fick räkna av en viss tid av straffet om de gjorde på detta sätt.⁴⁹

Lättja ansågs vara en av inkörsportharna till brottslighet. Innan skulle fången tränas att arbeta och lära sig förstå att det var en av grundpelarna i samhället. Dessutom bidrog detta till att de försörjde sig själva.⁵⁰

1855 kom en ny lagstiftning om stöld, snatteri och rån. Latitudsystemet användes här och man fastställde straffarbete som huvudsaklig påföljd.⁵¹

1858 kom ny lagstiftning om förfalskning, bedrägeri och "annan oredlighet" och 1861 om mord, dråp och annan misshandel.⁵²

1862 kom ett nytt förslag till riksdagen och detta antogs den 16 februari 1864. Man utfärdade "Strafflagen" och denna trädde i kraft 1 januari 1865.⁵³

Man avskaffade nu landsförvisning som straff och dömde fångar till dödsstraff, som dock inskränktes, fängelsestraff och böter. Frihetsstraffet kunde utdömas i tre former:

- 1) Straffarbete
- 2) Fängelse
- 3) Fängelse på vatten och bröd.

Dessa straff ersatte ofta tidigare straff som dödsstraff, kroppsstraff och böter.⁵⁴ Men dödsstraffet avskaffades inte i Sverige i fredstid förrän 1921.⁵⁵

Man motiverade dödsstraffets avskaffande med att moralen i samhället skulle vara "god och föredömlig". Eftersom samhället hade blivit mer sekulariserat handlade inte straffen längre om att avvärja Guds vrede.⁵⁶

Att frihetsstraff helt eller delvis skulle avtjänas i en ensamcell stod inte i lagen. Den kortaste tid man dömdes till fängelse var kortast en månad och längst två år. För straffarbete dömdes man till kortast två månader och längst i tio år. Skulle man dömas för flera brott kunde straffen öka med två år och vid mycket grova brott till straffarbete på livstid. Straffarbete var strängare.⁵⁷

Enligt 1864 års lag skulle det på varje brott följa ett straff. Undantag gjordes bara för de som ännu inte fyllt femton år eller i en del fall fjorton och för brott

---

⁴⁸ Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, s. 222

⁴⁹ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 246

⁵⁰ Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 136

⁵¹ Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, s. 222

⁵² Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 243

⁵³ Inger, Göran, *De svenska rättskällornas historia*, s. 243

Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, s. 222

⁵⁴ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 243

⁵⁵ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 248

⁵⁶ Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 80

⁵⁷ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 29

av de som ansågs vara otillräkneliga på grund av "själslig abnormitet". Till detta fanns också en strafflindring för de som betraktades som "förminskat tillräkneliga" och för de unga brottslingarna.⁵⁸ Man beskrev brotten i strafflagen noga och för varje brott blev straffet utsatt med något undantag genom en eller flera straffskalor.⁵⁹

Lagen 1864 var tidsenlig med den klassiska läran där man byggde den på principer som skuld, ansvar och ett mot skulden svarande straff. Därutöver tog man hänsyn till vad som verkade vara rättvist. Straffrätten får här antagligen sin definitiva form.⁶⁰

---

⁵⁸ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, s. 243

Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 30

⁵⁹ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 29

⁶⁰ Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, s. 31

2.3 SAMMANFATTNING

Missgärningsbalken från 1734 utgår ifrån dödsstraff och skamstraff. Vanliga fängelsestraff dömdes man i första hand till från början av 1800-talet. Fästningsstraff, som man dömdes till för hårdare brott finns dock kvar fram till 1864.

Det allmänna frihetsstraffet var från början av 1800-talet ett normalstraff. Dessutom borde brottslingen arbeta med det personen gjorde innan för att bidra till sin försörjning i fängelset. Fram till mitten av 1800-talet skulle förutom straffet också medfölja förlust av det medborgerliga förtroende på viss tid eller för alltid. Det innebar bland annat att man inte dög som vittne.

I början av 1800-talet har de stora upplysningsfilosoferna stort inflytande i det svenska rättstänkandet. De förespråkar mildare straff och att dessa skulle stå i rimlig proportion till brotten.

Jeremy Bentham hade samma åsikt och framhöll brottsprevention som straffrättens ändamål. Denne engelsman ansåg att straffrätten måste grundas på erfarenhet istället för på principer. Det är bara den som kan visa hur högt straff brottslingen ska få för att uppnå största nytta i form av skydd mot förbrytelser och för minsta skadan för brottslingen.

Vedergällningsläran kom ifrån tysken Immanuel Kant, som menade att om man rubbade världsordningens balans måste brottslingen straffas för att balansen skulle återställas. Dessa tankar finner man åter hos Friedrich Hegel men de är modifierade. Statliga straff är tillåtna och staten är skyldig att straffa om något brott begåtts. Straffet bör bero av brottet.

Hegels tankar förs vidare till den klassiska straffrättsskolan och i denna skulle man uppnå största möjliga mått av rättvisa. Lika fall behandlas lika, straffet står i rimlig proportion till brottet och gärningsmannen kunde betraktas som ansvarig för sina handlingar. Brottet följs av straff och vad som är brott uttrycks noga i lagen. Där ska också straffet stå. Straffet ska vara rättvist.

Den klassiska skolan står i samklang med liberalismen som slår igenom under 1800-talet. Den bygger på upplysningens idé om frihet. Varje människa är fri inför en rättslig reglering och denna gav individen bestämda rättigheter och skyldigheter. Ingen borde därför straffas om man inte hade begått en kriminell handling som i lagen är straffbar. Att straffet skulle stå i proportion till brottet ledde jämte humanitetssträvanden till en stor förändring i straffsystemet.

Man diskuterade vilket av de två fängelsesystemen som skulle vara bäst att införa i Sverige. Dessa alternativ var Philadelphiasystemet, som innebar att brottslingen skulle vara isolerad i sin cell utan kontakt med andra. Denne var inte heller tillåten att arbeta. Personen skulle drivas till självrannsakan och ånger och därigenom nå en bättring med Bibeln och fängelseprästens hjälp. I det andra systemet, Auburnsystemet, skulle brottslingarna hållas isolerade ifrån varandra under nätterna men arbeta tillsammans under sträng tystnad

på dagtid. Arbetet skulle vara så tråkigt och enformigt att den dömda skulle tänka på det som var väsentligt för dem, nämligen brottet och straffet.

Dessa tankar modifieras och blir inte så hårda som det var menat i början. Syftet med reformen var att göra förhållandena drägligare för brottslingarna och också att förbättra dem så de inte återföll till den kriminella banan.

De konservativa satte stopp för införande av de liberala lagreformerna under 1800-talet var inspirerade av den historiska skolan. Den kom till efter Napoleontiden och byggde på konservatism och nationalism och betonade en kontinuerlig utveckling av samhället utan tvära avbrott. Man ansåg att varje folk utvecklar sin egen rättsordning och det är ett uttryck för folksjälens. För att förstå varje lands rättsordning krävs det att man följer dess utveckling genom historiska undersökningar. Rättsutvecklingen ska alltså inte skyndas på genom att man skapar nya lagreformer utan att man tar hänsyn till de redan givna historiska betingelserna.

Olika lagkommittéer kommer med förslag till omdaning av Missgärningsbalken och dessa blir nedröstade av de konservativa. Men under denna tid förändras lagarna iallafall för att de anses förlegade och gammelmågiga. Kropps- och skamstraff avskaffas och istället för kroppsstraffen används fängelse med vatten och bröd. Cellfängelser utav den modifierade Philadelphiaprincipen byggs från och med 1830-40-talen.

Man ville redan i början förändra organisationen av domstolarna och det händer 1849 när man efter hand inrättar nya hovrätter.

Fängelsestraffet är dock centralt i vår historia för om man inte kunde betala sina böter fick man istället åka i fängelse. Man anser här också att man inte ska döma någon till döden utan att riktig och hållbar bevisning finns. Fel människa kan bli avrättad annars.

Lättja ansågs vara en av inkörsportarna till brottslighet. Därför skulle man arbeta i fängelset. Man skulle också genom arbete bidra till sin försörjning.

1862 kom ett nytt lagförslag till riksdagen och detta gick igenom. Det blev någon slags kompromiss mellan de konservativa och liberalerna och den 16 februari 1864 antogs den. "Strafflagen" trädde i kraft 1 januari 1865.

Man avskaffar här landsförvisning som straff. Dödsstraffet finns kvar men är inskränkt. De vanligaste domarna är böter och frihetsstraff, som kan utdömas i de tre formerna straffarbete, fängelse och fängelse på bröd och vatten.

Man ville avskaffa dödsstraffet med motiveringen att moralen i samhället skulle vara "god och föredömlig." Samhället var mer sekulariserat och straffen handlade inte längre om att avvärja Guds vrede.

Enligt 1864 års lag skulle det på varje brott följa straff. Undantag gjordes för de som inte fyllt femton år och i vissa fall fjorton. Dessutom fick de som ansågs otillräkneliga på grund av "själslig abnormitet" och de som betraktades som "förminskat tillräkneliga" och de unga brottslingarna straffflindring.

Man beskrev i lagen brotten noga och för varje brott blev straffet utsatt. Några undantag gjordes genom att man skrev en eller flera straffskalor vid brottet.

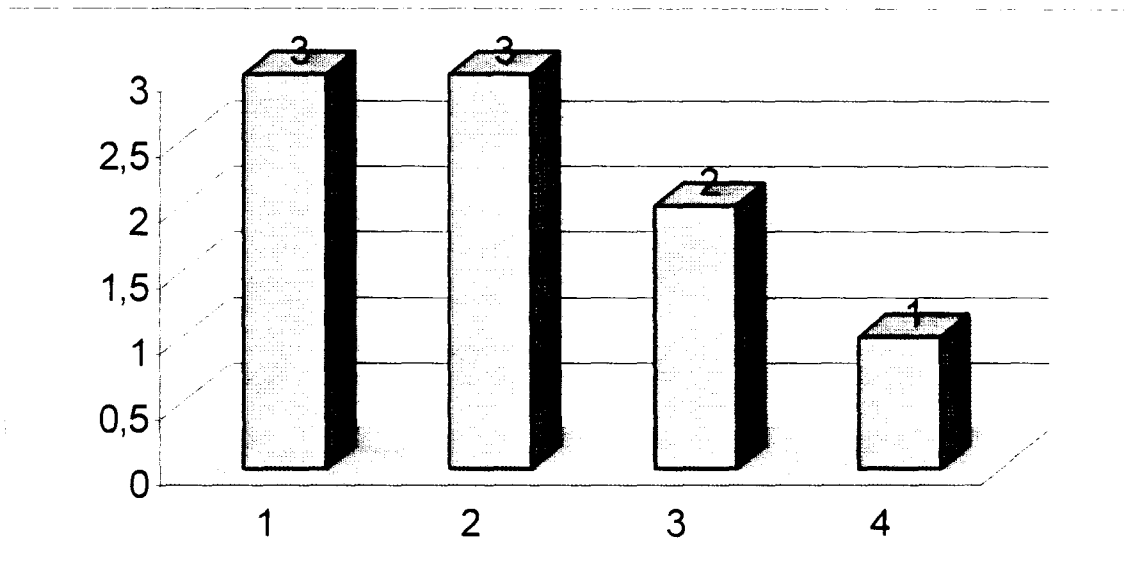

Lagen 1864 var tidsenlig med den klassiska straffrättsläran där man byggde den på skuld, ansvar och ett mot skulden svarande brott. Det är antagligen här straffrätten får sin definitiva form.

I kapitel tre och kapitel fyra kommer jag att gå in i Lysings härad i Östergötland och göra ett stickprov på hur brottsligheten sett ut under vintertinget 1841 och under år 1870.

3. Vintertinget i Lysings härad 1841

3.1 De dömda männen 1841

Stapel 1: uteblivande från tinget (29)

Stapel 2: försuttet vite (15)

Stapel 3: oidentifierbara domar (7)

Stapel 4: åverkan i häradsallmanningen (5)

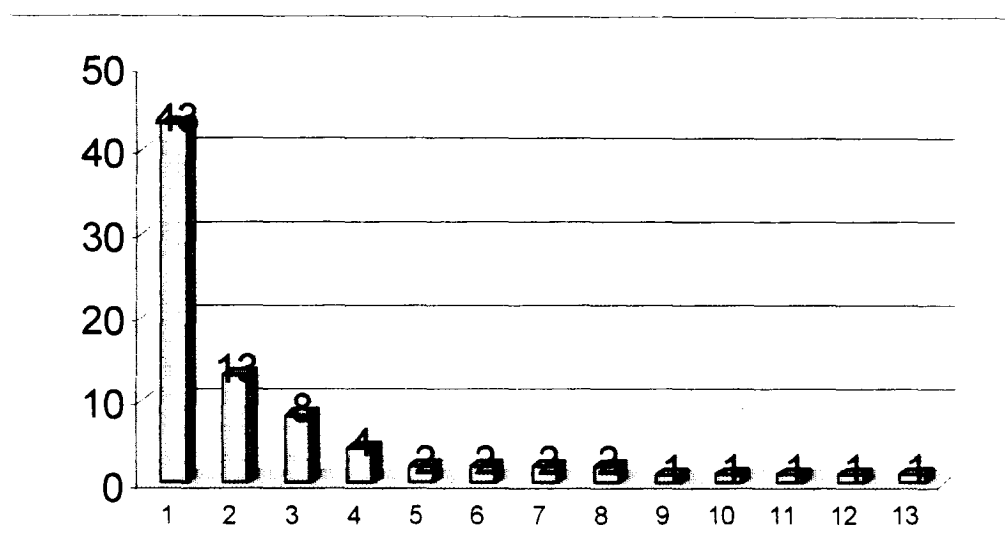
Stapel 5-6: underlåten snöskottning och slagsmål (3)

Stapel 7-9: skogsåverkan, fylleri och olovlig brännvinsminutering (2)

Stapel 10-18: tjuvbeskyllning, innehav av arsenik, oskickligt uppförande inför rätten, lönskaläge, okväde, svordom i samkväm, stöld, innehav av stulet gods och vållande till annans död (1)

Det vanligaste brottet under vintertinget 1841 var att männen inte inställde sig inför tinget. Därefter var försuttet vite, och åverkan i häradsallmanningen bland de vanligare domarna.

3.2 De dömda männens titlar 1841

Stapel 1: oidentifierbara (43)

Stapel 2: drängar (13)

Stapel 3: torpare (8)

Stapel 4: livgrenadjärer (4)

Stapel 5: män med anmärkning "till hus" (2)

Stapel 6: undantag (2)

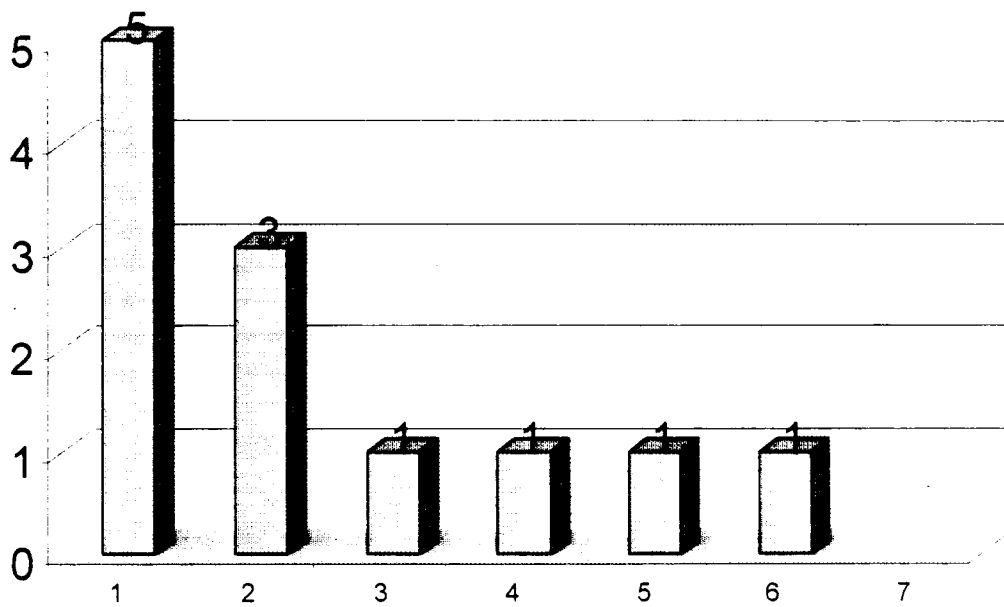
Stapel 7: mjölnare (2)

Stapel 8: skogvaktare (2)

Stapel 9-13: inspektör, fanjunkare, vice ? lantmätare, uppbördsskrivare och inhyses (1)

Inom gruppen jag inte kan identifiera är det mycket möjligt att fler drängar och torpare finns, men för att dra några som helst säkra slutsatser om att det är männen i de lägre skikten av samhället som begår de flesta brotten påstår jag inte med säkerhet. Att döma av resten av stolparna i mitt diagram är det dock troligt att det inte förekommer många personer från högre stånd som begått många brott och dömts under vintertinget 1841. Detta kan förändras om man undersöker detta vidare i de två resterande domböckerna för detta år.

3.3 De dömda kvinnorna 1841

Stapel 1: uteblivande (5)

Stapel 2: brännvinsminutering (3)

Stapel 3-6: tjuvbeskyllning, försuttet vite, svordom och oidentifierbar (1)

Det är inte vanligt att kvinnor blir dömda för brott. Kvinnan blev hårdare stämplad om hon begick brott för att hon bröt både mot lagen och mot sin könsroll. De som blev dömda levde ofta under fattigare omständigheter och var mer utslagna än männen.⁶¹

Ett vanligt brott hos kvinnorna är utskänkning av alkohol. Det var ett sätt att försörja sig på. Utminuteringen och brännvinsförsäljningen var något av kvinnornas revir. Detta finner man särskilt hos ensamstående kvinnor.⁶²

Bland de som fälldes för olaga brännvinsförsäljning var 40-50% kvinnor under 1800-talets början.⁶³

Tjuvbeskyllning är ett av de grövsta skällsorden även under 1800-talet.⁶⁴ Stölder, bedrägeri och häleri döms hårt på grund av att privatpersoner är offren och den som begick sådana brott föraktades av allmänheten.⁶⁵

⁶¹ Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 93

Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 226

⁶² Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fangar*, s. 97-98

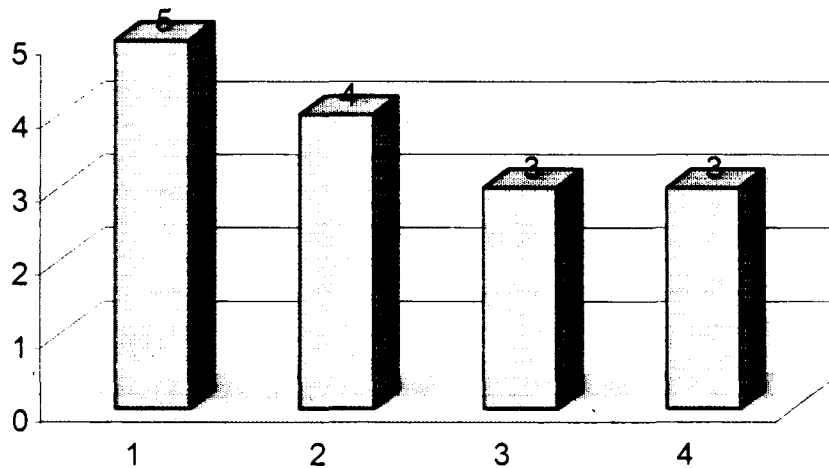
Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 367-368

⁶³ Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 468

⁶⁴ Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 224

⁶⁵ Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, s. 218

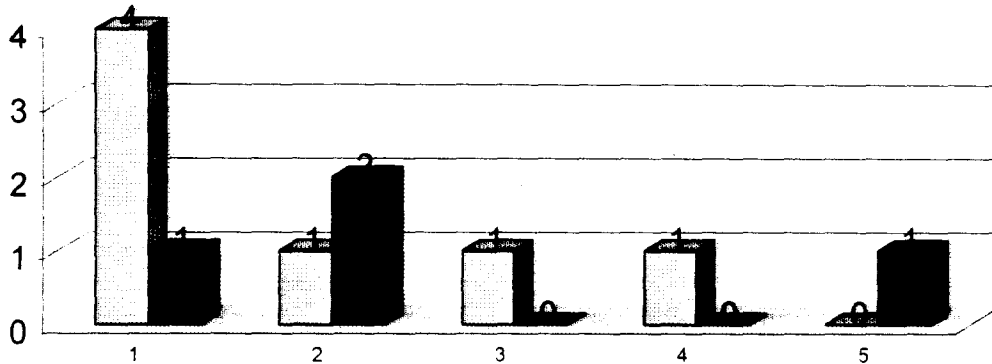
3.4 De dömda kvinnornas titlar 1841

- Stapel 1: hustru (5)
- Stapel 2: änka (4)
- Stapel 3: piga (3)
- Stapel 4: oidentifierbara (3)

Under 1841 är titlarna för kvinnor som dömts av vintertinget fem stycken hustrur, tre stycken änkor och tre stycken pigor. Fyra kvinnor är oidentifierbara och därför kan jag inte sätta några titlar på dem. Dessa kommer dock med nästan all säkerhet att falla innanför ramarna för de andra tre stolparna av kvinnliga titlar.

3.5 Fängelsedomar 1841

Stapel 1: åtta dagar i fängelse; 4 stycken män och 1 kvinna

Stapel 2: fjorton dagar i fängelse; 1 man och 2 stycken kvinnor

Stapel 3: femton dagar i fängelse; 1 man

Stapel 4: åtta dagar i fängelse med vatten och bröd; 1 man

Stapel 5: fjorton dagar i fängelse med vatten och bröd; 1 kvinna

I åtta av fallen i domboken över Vintertinget 1841 har man fått fängelsestraff på grund av att man inte kunnat betala sina tidigare böter. De andra tre fallen har jag inte kunnat uttyda. Stapel ett i diagrammet är mannens dom och stapel två är kvinnans. Två stycken har fått fängelse med vatten och bröd i åtta respektive fjorton dagar. Vad mannen som fått åtta dagar har begått för brott kunde jag inte finna utan att gå tillbaka till ytterligare domböcker. Kvinnan däremot har fått ett strängare straff med fjorton dagar för att hon förskingrat "emottaget gods." Detta ansågs vara ett strängt brott, som dömdes hårt också av allmänheten.

Vidare har fem stycken fått fängelse i åtta dagar. En av dem är kvinna. Tre stycken döms till fängelse i fjorton dagar. Där är två stycken kvinnor. En man döms till femton dagar.

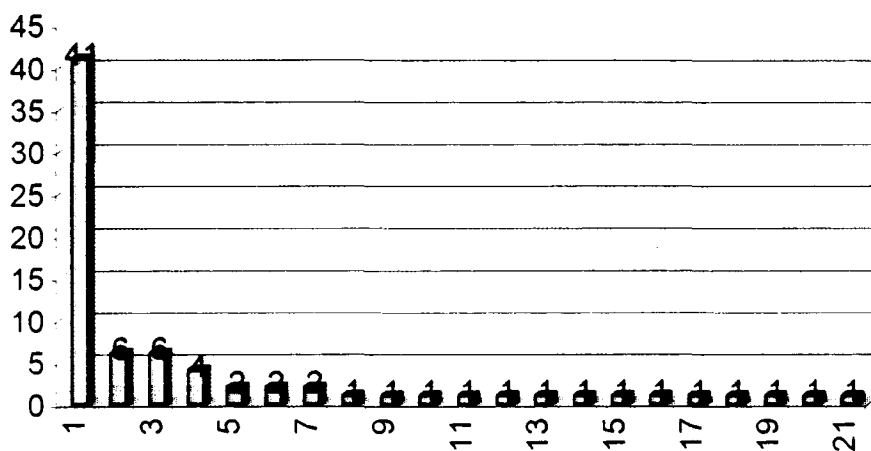
Av kvinnorna är tre stycken titulerade som hustrur och en som piga.

Av männen är tre stycken drängar, tre stycken utan titel och en livgrenadjär.

I diagrammet ser det ut som om kvinnorna dömts hårdare än männen, men eftersom man måste gå in och analysera tidigare domböcker där man får en förklaring till vad de begått för brott är det inte säkert att de har dömts till hårdare straff än männen. Att de fått fängelsestraff beror här på att de inte kunnat betala sina böter som tidigare utdömts.

4 Lysings härad 1870

4.1 De dömda männen 1870

Stapel 1: uppslagsförsummelse (41)

Stapel 2: skogsåverkan (6)

Stapel 3: misshandel (6)

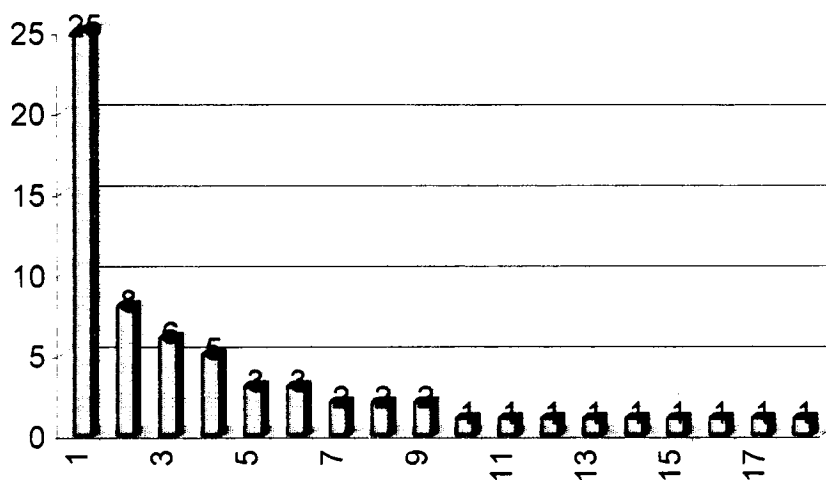
Stapel 4: olovligt fiske (4)

Stapel 5-7: fylleri, försuttet vite och försäljning av öl (2)

Stapel 8-21: jakt på fridlyst djur under förbjuden tid, avförande av foder från arrenderat hemman, enahanda förseelse, åverkan, smädliga yttranden, smädande av person inför domstol, snatteri, inblandande i skrift av vad till saken ej hört i domstol, försummelse av kronobrevbäring, oljud, ovarsamt körande, försummelse i vård av kreatur så denne kommit in på annans ägor, försäljning av kokat kaffe och olovlig utskänkning av brännvin (1)

De vanligaste brotten bland männen under 1870 var uppslagsförsummelse. De inställde sig inte inför tinget. Skogsåverkan, misshandel och olovligt fiske var också bland de vanligare brotten.

4.2 De dömda männens titlar 1870

Stapel 1: oidentifierbara (25)

Stapel 2: smed, murare, målare, snickare, garvare, färgare, skomakare och mjölnare (8)

Stapel 3: bönder (6)

Stapel 4: drängar (5)

Stapel 5: torpare (3)

Stapel 6: arbetare (3)

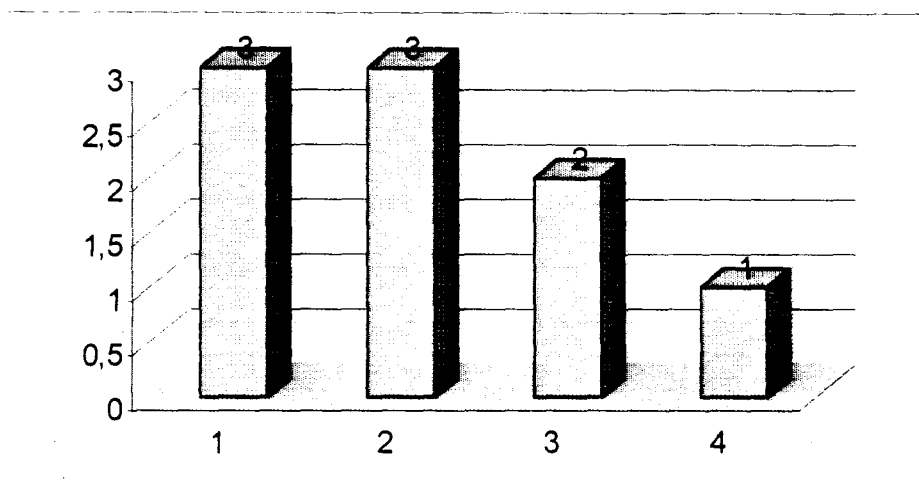
Stapel 7-9: egna brukare, inhysesmän och kaptener (2)

Stapel 10-18: nämndeman, livgrenadjär, livgardist, underjägare, hovrätts e.o. notarie, kronobrevbärare, inhyses och en man som "äger och brukar" (1)

Eftersom tjugofem titlar är oidentifierbara kan jag inte här utläsa vilken socialgrupp som förekommer oftast i 1870 års dombok. Det är dock troligt att det inte förekommer så många män från högre socialklasser utan att många kommer att tillhöra gruppen med drängar, arbetare och gruppen med smed, målare, snickare och så vidare. Men jag kan inte uttala mig om detta med säkerhet.

4.3 De dömda kvinnorna 1870

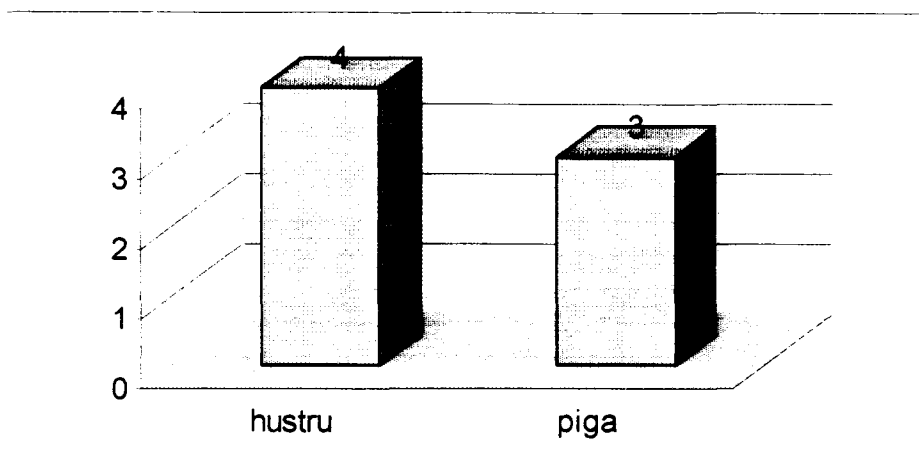

- Stapel 1: uteblivande (3)
- Stapel 2: ölförsäljning (3)
- Stapel 3: försäljning av kokat kaffe (2)
- Stapel 4: enahanda förseelse (1)

Under 1870 finns det nio domar mot kvinnor i Lysings härad. De vanligaste brotten är att utebli från tinget och ölförsäljning. Därefter kommer försäljning av kokat kaffe och sist en dom för "enahanda förseelse."

I sammanställningen av 1870 års dombok finns inga domar mot kvinnor som begått våldsbrott utan brotten är av mindre grov karaktär. Ölförsäljningen och försäljning av kokat kaffe förekommer ofta samtidigt av samma kvinna. Detta kan vara ett sätt att försörja sig vid svårare tider.

4.4 De dömda kvinnornas titlar 1870

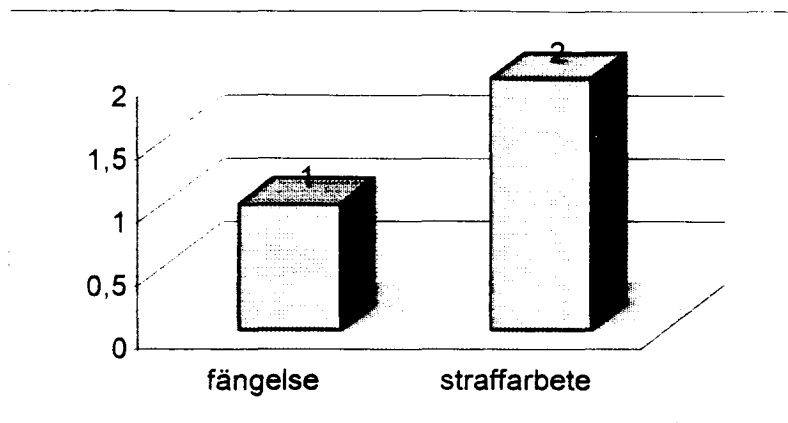

Stapel 1: hustru (4)

Stapel 2: piga (3)

Under 1870 döms inte många kvinnor och titlarna förändras inte. I Lysings härad är det fyra stycken hustrur och tre stycken pigor som döms på ett helt år. Däremot har änkorna helt försvunnit som titel på de kvinnliga brottslingarna 1870.

4.5 Fängelsedomar 1870

Stapel 1: fängelse (1)

Stapel 2: straffarbete (2)

Under 1870 döms en man till fängelse i tre månader. Detta på grund av misshandel. Mannen är murare.

Två män döms till straffarbete för att ha misshandlat en man till döds. Eftersom man inte kan utröna vem som har utdelat slaget som lett till döden får bägge männen plikta. De döms till sex månader. Deras titlar är oidentifierbara.

5 AVSLUTNING

I min undersökning har jag kommit fram till att rättsutvecklingen i Lysings härad stämmer med den allmänna svenska utvecklingen, som den borde sett ut. I och med det stora antalet oidentifierbara människor i Lysings härad ligger tyngdpunkten på den allmänna utvecklingen under 1800-talet. Därför kan inga säkra slutsatser dras om vilka socialgrupper som oftast förekommer i domböckerna. Att däremot männen har begått de flesta brott kan jag genom min undersökning bevisa.

Tankemönstrena i det svenska rättstänkandet förändras och man blir mer medveten om humana straff istället för arbete på fästningar. Man är inspirerad av den franska upplysningens idéer och även de tyska filosoferna Immanuel Kant och Friedrich Hegel. Det klassiska straffrättsystemet bygger på dessa tankar och det är det svenska rättssamhället kommer att grunda sina nya lagförslag på.

Fängelsestraffet slår igenom på 1800-talet med Philadelphiasystemet som grund för de svenska fängelserna. I mitten av 1800-talet inskränks dödsstraffet och kroppsstraffen och kyrkoplikten tas bort. Detta i samband med nya lagförslag som tas upp och förkastas åtskilliga gånger under århundradet. Liberalerna och de konservativa når 1862 till slut en kompromiss och utav det kommer den nya strafflagen 1864 till stånd. Då har olika lagkommittéer arbetat med olika lagförslag i femtiotre år.

Jag har gått in och undersökt hur brottsligheten ser ut i Lysings härad åren 1841 och 1870. Jag valde 1870 med tanke på att torparbefolkningen nästan har försvunnit och nya grupper i samhället kommit till. Jag ville jämföra detta med 1830 men eftersom handstilen i domboken inte kunde tydas var jag tvungen att välja något annat år. Det blev vintertinget 1841 för det var den första dombok närmast efter 1830, som var lättare att tyda.

Undersökningarna inom Lysings härad har jag baserat på domböcker och husförhörslängder och jag har bland annat kommit fram till att man i allmänhet inte begick grova brott utan mest förseelser. I saköreslängden, som tar upp vilka människor som fått böter för olika brott, kan man genast se att det vanligaste man i domstolen blir dömd för helt enkelt är att man uteblir från det. Eftersom det inte var omänskligt höga bötesbelopp hade man råd att utebli från tinget. Det lönade sig att utebli och istället arbeta hemma på gården eller med det man försörjde sig på.

I mina undersökningar har jag försökt komma fram till vilka socialgrupper det är som begår de flesta brotten. Den frågan kommer jag inte kunna besvara eftersom det inte gick att ta reda på vilka titlar många av de dömda människorna hade. Detta bland annat på grund av att det inte var alla präster som skrev ned detta i husförhörslängderna. Det enda jag kan sluta av mina undersökningar är att det inte är många ifrån någon högre socialklass som har blivit dömda varken 1841 eller 1870.

Vad man kan se i diagrammen är att det inte är många kvinnor som döms för brott. Det här kan förklaras med att kvinnan inte bara bryter mot lagen utan

också mot samhällets könsroll. Om kvinnan begick brott blev hon hårdare stämplad än mannen. Kvinnorna begår dock inga grova våldsbrott under något av åren men det är inte heller vanligt att hon gör. Under 1841 är det största brottet uteblivande och detta är likadant i männens domar. Därefter är brännvinsminutering hos kvinnorna det vanligaste brottet. Att försörja sig kunde vara svårt speciellt om det varit missväxter under några år och också om kvinnan var ensamstående. Under vintertinget år 1841 blir fem hustrur dömda och vilken socialgrupp de kommer ifrån har jag inte kunnat fastställa. Fyra änkor och tre pigor blir också dömda under detta år och utöver det fyra kvinnor till jag inte kan identifiera.

Kvinnans brott under 1870 handlar om mindre förseelser som öl-, brännvins- och kaffeförsäljning. Vad man kan se är att färre kvinnor blivit dömda om man jämför med domarna i vintertinget 1841. Då hade vi femton domar mot kvinnor kvinnor under ett ting. Då har jag inte räknat med fängelsedomarna. Utöver dessa kvinnor som dömts till böter tillkommer alltså fyra stycken.

Under 1870 döms fyra hustrur och tre pigor. Änkorna som grupp har under 1870 helt försvunnit i brottmålen. Ingen kvinna blir heller dömd till fängelse i Lysings härad under detta år.

Männens domar 1841 leddes av uteblivande. Det nästa vanligaste brottet var "försutet vite". Under 1870 var uteblivandet också det vanligaste brottet men domar för "försutet vite" har minskat drastiskt. De är bara två under ett helt år medan man har femton under ett ting 1841. Åverkan i häradsallmänningen och skogsåverkan är vanliga brott under 1841 och under 1870 ser man att skogsåverkan fortfarande är ett vanligt brott. Lika vanligt är misshandeln under samma år. Eftersom jag inte kunnat gå igenom hela årets domböcker för 1841 kan jag inte uttala mig om hur vanligt slagsmål och misshandel är under detta år.

Att försöka uttala sig om vilka socialgrupper de manliga brottslingarna tillhör under 1841 är också en svårighet, eftersom jag inte kunnat utröna de flesta titlarna. Detta är på grund av att man inte har varit noggrann i att föra in dessa uppgifter i domboken eller i husförhörslängderna. Därför vill jag inte med säkerhet dra några slutsatser eftersom den största gruppen är oidentifierade. Det min undersökning dock tyder på är att många av brottslingarna under vintertinget 1841 varit drängar, torpare och livgrenadjärer. Jag har i husförhörslängderna också funnit markeringar där det står "till hus" och "undantag" i flera av fallen. Detta pekar kanske också på att den större delen av brottslingarna inte tillhörde någon högre socialgrupp i samhället.

Under året 1870 har jag endast tre torpare och fem drängar. Den största delen av fallen har jag inte heller här kunnat identifiera, men man ser att nya grupper har kommit till. Dessa är bland annat smed, skomakare och snickare. Den näst största identifierbara gruppen är bönderna. Det är fortfarande så att en större del möjligtvis skulle kunna komma ifrån det lägre socialskiktet utav de jag inte kan identifiera. Under 1870 döms två män till straffarbete i sex månader för att de misshandlat en man till döds. Vem som utdelat det dödande slaget var dock oklart och man dömde då bägge två. Därutöver har en man dömts till fängelse i tre månader för fängelse på grund av misshandel. På grund av det laga skiftet har torparbefolkningen gått tillbaka och det kan också vara därför jag inte kunnat identifiera fler.

Straffarbete var mycket allvarigare att bli dömd till än fängelse. Utöver dessa straff kunde man också bli dömd till fängelse på vatten och bröd. Ingen under 1870 har blivit det men under 1841 verkade det ha varit ett ganska vanligt straff.

Runt 1870 har polisväsendet blivit starkare och detta kan ha något att göra med varför domarna så drastiskt har minskat. Samtidigt kanske det inte alls är så, utan att året 1841 har ovanligt många domar. För att kunna svara på om brotten har minskat måste man undersöka flera år för att få någon slags uppfattning i hur det egentligen ser ut. 1870 kanske bara är ett ovanligt händelsefattigt år.

Min undersökning i Lysings härad är bara ett stickprov på hur brottsligheten sett ut under vintertinget 1841 och under 1870. Några säkra slutsatser kan inte dras utifrån detta. För att kunna göra det måste man undersöka fler domböcker under en längre tid och också gå in i fler kyrkoarkiv. Detta är alltså något man helt uppenbart kan och borde forska vidare i. Dock tyder mitt arbete på att det inte var människor ur de högre sociala grupperna i samhället som begick de flesta brotten.

KÄLLFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

LANDSARKIVET I VADSTENA

Domböcker:

Lysings häradsrätt A1a 145

Lysings häradsrätt A1a 228

Husförhörslängder ur följande kyrkoarkiv:

Harstad A1:6

Heda A1:5

Heda A1:11

Rök A1:10

Rök A1:15

Stora Åby A1:7

Stora Åby A1:15

Svanshals A1:8

Svanshals A1:13

Ödeshög A1:7

Ödeshög A1:13

TRYCKTA KÄLLOR

Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia*, Stockholm, 1983

Granström C, Andersson G, Jansson K, Oja L, *Kvinnorna och rätten*, Uppsala, 1996

Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, Lund, 1969

Höffe, Otfried, *De stora filosoferna*, Stockholm, 1998

Inger, Göran, *Institutet <insättande på bekännelse> i svensk processrättshistoria*. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, 1:25, Lund, 1976

Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, Lund, 1980

Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, Stockholm, 1970

Sundin, Jan, *För Gud, staten och folket*, Lund 1992

Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fångar*, Stockholm, 1986

